

ȘERBAN CIOCULESCU.

Printre cărți și manuscrise

Simona CIOCULESCU

Cititor pasionat, iubitor al cărților și documentelor, Șerban Cioculescu și-a descoperit de timpuriu vocația de colecționar, în primii săi ani de profesorat (1924). Studiul arhivei Caragiale, pusă la dispoziția istoricului literar de văduva scriitorului, i-a trezit gustul cercetărilor genealogice, al relaționării complexe a actelor, scrisorilor, însemnărilor comparate, confruntate, completate cu alte documente, operație din care adevărul trebuia să iasă la iveală, izgonind seducătoarele concluzii bazate pe câte un buchet de declarații din auzite sau pe amintiri oxidate de timp.

Correspondența tot mai bogată cu prietenii săi scriitori, existența prin deceniile 4-5 a unor anticariate în care apăreau piese de excepție, cărți rare, scrisori și documente de arhivă a căror valoare scăpa prețuitorului, l-au îndemnat să adune în plicuri și dosare, sau pe rafturile bibliotecilor lui ceea ce achiziționa. Domiciliat din 1936 în București, în acea perioadă când cartea străină se afla din abundență în librăriile Capitalei, criticul, care citea curent în limbile franceză și germană, dar și în italiană (cunoștea bine și limba latină), și-a îmbogățit în anii premergători celui de al doilea război mondial biblioteca. Sute de volume de literatură, critică și teorie literară, istorie, artă și filosofie au intrat astfel în biroul său. Cărților de lucru, în ediții curente, li s-au adăugat altele, mai scumpe și chiar rare. Anticariatele străine din Franța, Italia și Austria îi trimiteau cu regularitate cataloagele lor cu prețuri și au continuat s-o facă multe decenii de-a rândul, încât la trecerea a zece ani de la moartea criticului, asemenea broșuri continuau să sosească prin poștă pe adresa lui.

Cartea veche românească îi era deosebit de dragă lui Șerban Cioculescu, care citea cu ușurință și vechile acte de hotărnicie. A achiziționat, astfel, documente semnate de voievozi din trecut, unul chiar de Ioan Vodă cel Cumplit, un pergament fără pecete, datat 10 martie 1547, care are și înscălitura fiului domnitorului, Petru; altul din 1658, de la Iași, poartă semnătura și pecetea atârătoare de ceară a lui Gheorghe Ghica, din primul an de domnie (o danie!); altul e de la Miron Costin, pe care sunt semnați Ion Costin, fiu, Velicio Costin, frate și Tudor Dubău, mare logofăt; un altul este de la Duca Vodă, pe care Constantin Brâncoveanu semnează ca logofăt etc.

Și-a dorit mulți ani, fără să aibă mijloace să și-o procure, Biblia lui Șerban Cantacuzino. Intrat în deceniul al șaptelea al existenței sale în posesia râvnitei cărți, o răsfoia cu voluptate și nesfârșită grijă, descifrându-i diferitele însemnări de epocă – prin care a aflat că exemplarul aparținuse familiei Drugănescu, din a cărei casă pare a fi pornit marele incendiu ce a părjolit Capitala la mijlocul secolului trecut. De altfel, cartea prezintă vizibile pete de umezeală uscată. Alte piese de colecție, comunicate în 1975 Oficiului pentru eviența patrimoniului sunt: Biblia lui Bob de la Blaj (Vechiul Testament) din 1795, Pravila lui Vasile Lupu, din 1646, Psaltirea în versuri a lui Dosoftei (1683), Divanul lui Dimitrie Cantemir (1698) și Istoria imperiului otoman (1793), precum și Descrierea Moldovei, de același autor (1771).

Dintre tipăriturile străine selectăm doar câteva, aflătoare pe aceeași listă de patrimoniu: Opera suplicii Severi, din 1553, un Miscelaneu latinesc din 1557 De

Quator Summis Imperiis, de Sleidas, 1556, Les vies des hommes illustres, de Plutarh, traducere datând din 1574.

În perioada grea a războiului, noi piese au venit să îmbogățească colecția criticului, între care, pe primul loc, se situa gravura lui Aegidius Sadeler reprezentându-l pe Mihai Viteazul ex vivo, piesă celebră și extrem de rară, pe care izbutise s-o procure din fosta colecție a lui Dimitrie Sturdza. Pe spatele gravurii, rămas la vedere printr-o înrămare adecvată, se puteau citi reflecțiile unui mai vechi proprietar, german sau sas, prin secolul al XVIII-lea, în care voievodul era asemănat cu Wallenstein, într-un text latinesc, dublat de unul german. De altfel, Șerban Cioculescu a scris un articol pe această temă. O serie de alte gravuri, unele de școală franceză (reprezentându-i pe Pascal, Montaigne, Molière), altele pe Constantin Brâncoveanu și fiii săi, din cartea lui Del Chiaro, Radu Mihnea al III-lea, din Ortelius îi ornau pereții biroului. Când însă a mai adăugat un mare corp de bibliotecă, gravurile rămase fără un loc de expunere adecvat s-au retras spre tavanul încăperii aproape în afara vederii. Gravuri colorate, reprezentând peisaje valahe sau țărani și țărânci în viziunea unor călători străini rămăneau în mape, alături de colecțiile de hărți și fotografii de epocă.

Avea plăcerea – în maniera bibliofiliei franceze – de „a trufa multe din cărți cu autografe ale autorilor în cauză (file de manuscris, scrisori), încât cartea respectivă își dubla volumul, iar în cazul Jocului secund al lui Ion Barbu, chiar se tripla – sporindu-și proporțional și valoarea. Așa a făcut cu unele din cărțile lui Arghezi, ale Hortensiei Papadat Bengescu, Blaga, Pillat, Minulescu etc. Era un mare admirator al secolului al XVIII-lea francez, veac de renaștere a bibliofiliei, după ale cărei norme se orienta el însuși. Iată ce scria în 1935, într-un studiu intitulat Însemnări bibliofile și dedicat colecției prietenului său Scarlat Callimachi: „După o relativă scădere de nivel a secolului al XVII-lea, secolul al XVIII-lea e un veac de renaștere a edițiilor somptuoase, îmbogățite cu gravurile cele mai de preț, ca cele din edițiile Fermierilor generali. Marile cărți *in quarto*, legate în marochin, cu superbe armorii pe amândouă fețele, cu ex librisurile bibliofililor sunt foarte căutate. Se adaugă, uneori, dedicația autorului, iar colecționarii leagă la un loc cu cartea scrisori sau pagini manuscrise ca un «truffage», în limbajul derivat din gastronomie al amatorilor. Adesea legătura este semnată pe cotor cu numele artistului legător. Vignetele, „culs-de-lampe“-ele, gravurile măresc prețul cărților. Se adaugă tirajul gravurilor „avant la lettre” sau ilustrația marilor desenatori și pictori romantici: Gavarni, Gustave Doré, formatele mari «les grands papiers», tirajele de lux, în japon, olandă, velin, tirajele restrânse sau exemplarul unic.

Cam în această perioadă de dinaintea războiului, ajunseseră în proprietatea criticului întreaga arhivă Caragiale (donată de familia scriitorului) și câteva inestimabile scrisori ale lui Eminescu, Creangă, Alecsandri – piese de care el s-a despărțit în cea mai mare parte în timpul anilor de prigoană 1947–1954, când le-a vândut pe prețuri modeste Bibliotecii Academiei. O mare parte din bibliotecă a vândut-o în acei ani printr-un mic anticariat la care se asociase, (aflat lângă Palatul telefoanelor pe str. C. Mille, proprietar fiind un domn Ioniță) până în momentul când și anticariatele au fost naționalizate. Reintrat în viața culturală, criticul și-a reînceput munca de colecționar în deceniul al șaselea, prin mijlocirea anticarilor cu care era în relații de prietenie, a unor descendenți de mari familii care i-au încredințat alte piese de valoare, astfel încât a intrat în posesia unor întinse corespondențe, precum cea a

lui Mateiu I. Caragiale sau a unei arhive de manuscrise, scrisori, dedicații, fotografii ale Marthei Bibescu și ale familiei sale.

O altă piesă de rezistență a colecției e reprezentată de vreo zece scrisori semnate de marele critic francez Ferdinand Brunetière, pe care Șerban Cioculescu îl admira și în legătură cu care intenționase – pe când se afla la studii în Franța în 1926–1927 – să-și facă teza de doctorat.

Criticul nu și-a inventariat niciodată colecțiile – spunem colecțiile căci avea și o colecție de fotografii de epocă, alta de numismatică – și dispunând de spațiu limitat al unei locuințe burgheze nu s-a gândit la organizarea ei, în vederea expunerii. Aceasta, cu atât mai mult cu cât proceda la schimburi, fapt ce dădea și o anumită fluiditate lucrurilor colecționate.

Cu timpul, bibliotecile au devenit neîncăpătoare, cărțile au fost stivuite prin încăperi. Știa locul fiecăreia, dar în târziul vârstei prefera de multe ori să studieze la Biblioteca Academiei, cărți pe care le avea, poate, pe undeva prin casă – dar unde anume?

Nevoit să alcătuiască, în 1975, un fond de carte pentru Oficiul evidenței patrimoniului a prezentat o listă de circa 90 de puncte în care, însă, unul singur din aceste puncte numea 150 de scrisori de Caragiale, Macedonski, Duiliu Zamfirescu, I. Pillat, V. Pârvan etc.

O scrisoare a unui coleg de catedră (Remus Caracaș) relatează pregnant atmosfera din biblioteca criticului, satisfacția cu care acesta arăta cunoscătorilor ceea ce știa că îi interesează. Scrisoarea este din 12 august 1958: „Neprețuitul meu prieten, așară, luni, am fost la prietenul Cioculescu [...]. Stă într-un cartier foarte liniștit: dr. Turnescu 5, în imediata apropiere a palatului Cotroceni, la parter. Liniște și răcoare, casa fiind îmbrăcată toată în iederă. M-am dus pentru 15–20 de minute și am stat, sub o adevărată vrajă, aproape trei ceasuri, deși m-am sculat în două-trei rânduri să plec, dar nu m-a lăsat el: mereu îmi tot arăta și îmi spunea altele și altele. Ce anume: cărți rare, manuscrise interesante, documente chirilice transcrise de el cu cerneală roșie mai toate, iscălituri neașteptate – una a lui Buffon chiar, marele naturalist și scriitor francez pe o carte a unui naturalist german de origine franceză, îl cheamă Haqué, care are la sfârșitul cărții lui și câteva admirabile stampe în culori, cu costume și porturi românești din Ardeal și chiar de dincoace (a fost prin Transilvania și se pare chiar și pe la noi) etc. Nu isprăvea bine cu una și trecea la alta. Din lucrurile foarte interesante ce mi-a arătat sunt de reținut o psaltire slavo-română din veacul al XVIII-lea (manuscris), într-o frumoasă limbă română, o carte a lui Hrisant Notara (cu un foarte reușit portret al lui), apoi două foi cu niște foarte frumoase versuri patriotice și satirice pe care el le atribuia lui Theodor Vârnav. Vedea bine că îmi face plăcere – ca unui pasionat ce sunt și eu la lucruri de astea – și așa, mai cu una mai cu alta, nici nu știu cum s-a făcut din 7 – ora la care ne înțelesesem telefonic să-l vizitez – din 7 zic s-a făcut mai mai 10. E un om fermecător! Se pregătea tocmai să scrie ceva despre D. Cantemir pentru Tribuna de la Cluj, în legătură cu ultima lucrare, de curând apărută, a lui P. P. Panaitescu, despre Cantemir. [...]”.

În anii când se apropia de mijlocul vieții, despre care era convins că nu va fi lungă, criticul închea noi legături pe lângă cele tradiționale. „Stimă și prietenie lui Șerban Cioculescu, dar când îl voi cunoaște?“, suna dedicația lui Lucian Blaga pe Cenzura transcendentă, apărută în 1934, iar pe Știință și creație, din 1942, „Lui Șerban Cioculescu, cu mare prietenie“. Pe Nebănuitele trepte, 1943: „Lui Șerban, de la

Lucian“. Pe un exemplar din Discobolul, criticul scrisese, în deplinătatea bucuriei „Nil admirari, nisi L. Blagam“. Răsfoind cartea, în biblioteca criticului, poetul găsisese consemnarea și dedesubt scrisese la rândul lui, cu litere mari „Accept“ și semnase. În volumul Poezii de la Fundații, din 1942, criticul legase poezia autografă Septembrie, iar într-un album de manuscrise Câinele din Pompei, datată 8 fev. 1930.

Rău impresionat de felul inadmisibil în care era tratată de către autoritatea comunistă Biblioteca Academiei, al cărei director general fusese timp de șapte ani (1967–1975), Șerban Cioculescu nu s-a gândit să facă o donație a cărților, scrisorilor, actelor, documentelor din ceea ce numim colecțiile sale. Ele se află în starea în care le-a lăsat criticul și o clasificare a lor pe criteriile științifice curente rămâne încă un deziderat. Deocamdată apare limpede că aceste obiecte stau mai bine așa cum le-a așezat mâna colecționarului, după propria sa inginerie, în vecinătăți a căror alegere ține de misterul unor opțiuni sau al unor preferințe de moment. Ne mângâie gândul că, dacă umbra criticului ar reveni la cea de a nouăzeci și șasea sa aniversare, noaptea, în bibliotecă, ar găsi-o neschimbată. Și poate că acest lucru i-ar aduce în Eternitate o consolare.

SUMMARY

Șerban Cioculescu, amidst books and manuscripts

by Simona Cioculescu

The article presents the house where the great literary critic lived and worked. The special atmosphere of the Cioculescu house is due to the library formed step by step, throughout the years of the critic's life. The presentation of books, manuscripts, bibliophile rarities allow us to understand the roots of the critic's erudition. The initial collection was diminished by donations to the Romanian Academy but also by the sales the critic was obliged to resort to, during the years when he was not favourably received by the communists.